

УВОД

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

ПОСЕБНЕ ЗБИРКЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ

Као библиотекари, веома често смо у прилици да сведочимо колико је наших корисника изненађено када открије да библиотека чува и понешто од онога што се може наћи у архиву или музеју, да има неку посебно одвојену збирку књига или нови виртуелни простор. Шта је, заправо, то што посебне збирке одваја од тзв. „општег фонда“? Врсте и број посебних збирки разликују се од библиотеке до библиотеке. У зависности од врсте фонда или његовог опсега, свака библиотека сама организује посебне збирке. Но, оно што је карактеристично за сваку овакву збирку јесте чињеница да се у случају оштећења или губитка одређени примерак може надокнадити или **врло тешко или пак никако**. Управо због своје посебности, ове збирке захтевају **посебне услове чувања и коришћења**. Дакле, јасно је да се ради о **уникатној или раритетној** грађи, о грађи која је настала у одређеном временском периоду (збирка старе и ретке књиге), или је настала у посебним условима или са посебном наменом (ретка књига). У посебну збирку се може издвојити и она грађа која носи информације у форми слике или звука, дакле, која није књига у најужем смислу речи. Таква грађа захтева специфичне услове коришћења или смештаја. Ове групе тзв. некњижне грађе издавају се по материјалу од кога су сачињени, а који захтева одређене специфичне услове чувања и начине коришћења (нпр. филмске или магнетофонске траке, фотографије, дигитални документи, предмети итд.). Још једно формално обележје које библиотеку грађу сврстава у посебне збирке јесу и **димензије** саме јединице. За неке збирке, попут минијатурне књиге, ово је основни критеријум за селекцију. **Функција** је следећи критеријум који одређује посебност – нека грађа је доступна за свакодневно коришћење, док је нека само за посебне намене, као што је излагање или научна употреба. У великом броју библиотека посебне збирке чине легати, тј. библиотеке целине, дакле, колекције одређене тиме што су настале као приватне збирке појединаца или збирке специфичних институција. Одређене библиотеке формирају и колекције *ex libris*-а, омота за књиге, различитих штампаних колекционарских објеката (сличице за сакупљање и сл.). Понегде су и читаве институције формиране само око једне врсте грађе, као што је Центар стрипа и визуелне културе у Руској државној оmlадинској библиотеци или Звучни архив Британске библиотеке.

Ако се вратимо у прошлост даљу од седамдесет година, видећемо да је историја посебних збирки, односно сакупљања или колекционирања веома стара. Паралелно са појавом писма, јављају се и прве библиотеке – Асурбанипалова у Месопотамији, чувена Александријска библиотека древног Египта и друге широм старог света – са циљем да се сачува писана реч. Претече данашњих музеја појављују се крајем средњег века, а нарочито у доба ренесансе као тзв. кабинети чудеса (*Wunderkammern*), приватне збирке у којима су чуване колекције вредних предмета – од археолошких остатака, зоолошких колекција, збирки уметнина. Намена оваквих колекција била је сакупљање *егзотичног*, сазнавање и проучавање најразличитијих артефаката из природе или оних насталих као уметничка креација, али и демонстрација моћи својих власника. „Није неважна чињеница да су разне збирке чудеса, реткости, инструмената, минерала, итд. настале у време хуманизма и ренесансе, време круцијалног цивилизацијског преврата, до структурне промене система вредности и схватања света. То је управо време када се битно мења однос према појмовима знања и сазнања [...]. Кабинети реткости се могу третирати и као последица и као узрок такве промене, односно као последица и узрок формирања рационалног научног начина мишљења¹. Многе овакве приватне збирке прерасле су касније, посебно од периода просветитељства, у јавне институције, са улогом у општем образовању и култури, међу којима су данашње највеће светске библиотеке и музеји.

У Србији су током 19. века осниване најзначајније културне институције, па тако и Народна библиотека (1832) и Народни музеј (1844). Од указа начелника Министарства просвете Јована Стерије Поповића, када је основан *Музеум*, почиње систематско прикупљање и заштита културне баштине у Србији. Библиотека је основана прилозима дародаваца, а поред књига, помиње се и стари новац, слике и други значајни предмети.² Први каталог Библиотеке, који је саставио Милован Спасић не наводи да ли је библиотека чувала рукописе, писма, карте или слике³. За чувара музеја, али и за првог „контрактуалног“ библиотекара постављен је 1853. године Филип Николић, а обе установе биле су смештене у истој згради. Поред основног каталога књига, Филип Николић израдио је спискове новина, мапа, атласа, планова и слика, рукописа и старих штампаних књига. Ови спискови представљају једно од првих сведочанстава да је Народна библиотека сакупљала и грађу која је данас организована у посебне збирке. Јанко Шафарик, који је библиотеком управљао од 1861. године, залагао се за истраживање и прикупљање старих књига, новца, печата, за које је предлагао да се „о трошку владе сакупљају и

1 Матић, Милош, „Употреба музеализованих знања као агенса друштвене промене и развоја: повратак народних знања у будућност, Музеји, бр. 1 (2008 [шт. 2009]), стр. 7–21.

2 Миращ Кићовић, Историја Народне библиотеке Србије у Београду (Београд: Народна библиотека, 1960), 16.

3 Кићовић 32, 33.

објављују“⁴. Према подацима објављиваним у извештајима о раду Народне библиотеке види се да су се у наредном периоду прикупљала писма, аутографи, разна картографска дела, бакрорези, дрворези, фотографије и етнографске слике. Доласком Стојана Новаковића на чело Народне библиотеке доноси се и потребни закони и правилници о уређењу и раду Народне библиотеке. *Законом о Народној библиотеци* из 1901. године „предвиђена су два одељења: за штампане књиге и за рукописе, старине, карте и штампане слике. За шефове ових одељења предвиђена су два библиотекарска помоћника са факултетском спремом“⁵. Употреба књига је била дозвољена само у библиотеци, а библиографске реткости само по министровом одобрењу. Закон је захтевао и израду новог лисног каталога, па налазимо податак да се приступило изради каталога писама и архивалија, на чему је радио Добра Ружић. „Старе књиге су издвојене из рукописа у посебан одељак [...] Најзад, све што није карта, слика и новине увршћено је у књиге: часописи формата књиге, штампана писма, прогласи, књижевни огласи, позоришне објаве, па и неке музикалије, што се 1912. почело издавати у посебан одељак.“⁶

И пре ових покушаја формалне организације посебних збирки, можемо говорити о појединим посебним збиркама каквима се могу сматрати приватне библиотеке откупљене за Народну библиотеку. Прва таква је била библиотека Лукијана Мушицког, нешто касније библиотека Михаила Германа. Постоје подаци да се неуспешно преговарало о библиотеци Јернеја Копитара. Из статистичких података које даје М. Кићовић види се да је библиотека сакупљала различиту некњижну грађу и рукописе. Рецимо, у периоду од 1832. до 1869, библиотека је поседовала 172 карте, 2.544 слике, листића и др. и 98 рукописа; у периоду 1870–1913. имала је 1.172 рукописа, 2.607 писама, 219 инкунабула и старих књига, 1.256 карата, слика и др. Осим ових и других бројчаних података који се могу наћи у литератури и објављеној архивској грађи, нема других података или каталошких описа побројаних јединица. После ненадокнадиве штете коју је Библиотека претрпела у Другом светском рату, није могуће сазнати шта је све заиста стајало иза ових бројки. Ипак, из писма које је Министарству просвете упутио в. д. управника Ђорђе Сп. Радојчић сазнајемо да је „Читав један отсек старе Народне библиотеке у целини је сачуван: музички. Он се није налазио у библиотечкој згради, већ у Музичкој академији, којој је у целини дат на стални реверс по одобрењу Министарства просвете“⁷. Поред многобројних проблема организационе и финансијске природе који су постојали у ратним околностима, библиотечки фондови се ипак обнављају, и то значајним делом путем поклона, како је завештана и библиотека Тихомира Ђорђевића, која је до данас остала један од најбогатијих легата.

4 Према М. Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд 1960, стр. 81.

5 Кићовић, стр. 118.

6 Кићовић, стр. 90.

7 Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду, књ. 3, стр. 656, приредио Гаврило Ковијанић, 1992.

Поратно доба је донело и нове могућности за обнову и организацију рада Народне библиотеке. Из документа који се налази у Архиви Народне библиотеке, датираног новембра 1945, сазнајемо да је „рад у Народној библиотеци подељен на осам отсека, међу којима је отсек за карте и слике, рукописе и старе штампане књиге“. У Записнику Конференције о подели Народне библиотеке на одељења и о распореду звања из 1947. године, дефинисано је постојање Одељења рукописа и старих књига и Одељења помоћних збирки – од којих свако има по једног шефа и по једног помоћног библиотекара. Шеф Одељења помоћних збирки „води одељење и библиотечки обрађује географске карте, атласе, музикалије, слике, плакате и сл.“, а „библиотекар помаже у свим пословима“. У Пословнику о унутрашњој организацији и уређењу Народне библиотеке из 1957. године⁸ помињу се ова два одељења. Три године касније, 1961. године почиње са радом ново Одељење за опис и регистрацију словенских рукописа⁹, које је постојало упоредо са Одељењем рукописа и старе и ретке књиге, а које се касније развило у Одељење за археографију.

Велика реорганизација Народне библиотеке Србије, а тиме и профилисање Одељења посебних фондова уследило је након започињања изградње нове зграде Народне библиотеке. Израђени су основни програмски документи за рад НБС и библиотекарства у земљи за период 1971–1980, паралелно са изградњом зграде у којој су планиране и одвојене читаонице за посебне фондове, микрофилмове, музикалије и легате¹⁰. Стручно-научно веће Народне библиотеке Србије именовало је 16. 09. 1971. године Комисију за доношење нове концепције организације и садржаја рада на посебним фондовима. Комисију су чинили др Милорад Најдановић, др Дејан Медаковић, др Александар Пејовић и мр Мирјана Поповић Радовић. Документ који је ова Комисија усвојила – Концепција организације и садржаја рада Одељења посебних фондова, представља основни документ према коме Одељење, са мањим изменама и корекцијама, организује свој рад и данас. Према овом документу „Одељење посебних фондова у оквиру Народне библиотеке као националне институције културе са вишеструким карактеристикама, представља организационо обједињавање и сређивање посебне врсте материјала (рукописи, гравире, карте, музикалије и сл.) у збирке које као целине представљају својеврсну музеолошку и културну вредност, а заједно чине срећену и сакупљену грађу за разноврсна проучавања и неговање националне културне традиције и историје културе једног народа и културе уопште“. Дефинисани су и видови делатности Одељења и то као: набавна политика, стручно-истраживачки рад, научни рад, документациони рад, и издавачка делатност. У

8 Кићовић, стр. 222

9 Тријић В, Улога Одељења за археографију Народне библиотеке Србије, у: Проучавање српске рукописне књиге: поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије, Београд, 2016.

10 Извештај Народне библиотеке Скупштине СР Србије, У: Народна библиотека 6. април 1973, Београд, 1973, стр. 23.

документу из 1972. године – Структура посебних фондова према збиркама – набројане су све посебне збирке, а наводе се резултати ревизије фонда. Тако, посебне фондове чине:

1. Фонд млађих рукописа и архива
2. Фонд гравира и графичких мапа
3. Фонд музикалија
4. Фонд грамофонских плоча
5. Картографске публикације
6. Фонд фотодокумената
7. Фонд старе и ретке књиге
8. Легати – Тихомир Ђорђевић, Веселин Чајкановић
9. Фонд документационог материјала

Први пут су све врсте материјала, садржаја и научних извора посебних збирки биле представљене на *Изложби Одељења посебних фондова*, приређеној 1982. године за јубилеј Народне библиотеке Србије – 150 година од оснивања. Тим поводом издат је и *Водич посебних фондова* који је приредио Синиша Живковић.

Током последње четири деценије одвијале су се мање организационе промене у Одељењу. Фонд документационог материјала профилисан је у нове збирке – Фонд документационе библиотечке грађе, Збирку вишеверсне грађе и тродимензионалних предмета, Збирку стрипа и Збирку сликовница, албума са самолепљивим сличицама и бојанки.

Поред збирки, у Одељењу посебних фондова од 2003. делује Национална ISMN агенција – која додељује Међународни стандардни број за нотна издања (ISMN), а од 2008. ISAN агенција за доделу Међународног стандардног броја за обележавање аудио-визуелних издања.

Данас, у оквиру Народне библиотеке Србије, Одељење посебних фондова води бригу о стварању и профилисању посебних збирки, њиховој стручној и научној обради, прати коришћење грађе вођењем свеукупне потребне документације и стара се о заштити старе и ретке библиотечке грађе посебних збирки.

КОНФЕРЕНЦИЈА 2017. ГОДИНЕ

Одељење посебних фондова Народне библиотеке Србије формално је основано 1947. године, те је 2017. година била година у којој је обележен његов јубилеј одржавањем конференције *Посебне збирке у контексту заштите културне баштине и као подстицај културног развоја*. То је била прилика да се окупе колеге и стручњаци из баштинских институција ради упознавања, размене искустава у заједничком раду на чувању прошлости, али и да се погледа у будућност. Управо на то упућују и речи из наслова овог скупа – **баштина**

и **развој** – које означавају бригу о прошлости, као и будућности. Један од циљева конференције био је да се промовишу посебне збирке, да се укаже на актуелне процесе у њиховом развоју, као и савремени начини унапређивања посебних збирки које због својих специфичности имају важно место у баштињењу и развоју културе.

Конференцији, одржаној од 2. до 4. октобра 2017. године, присуствовало је 190 учесника. Имали су прилике да чују 111 излагања стручњака из Европе, Русије и САД која су се бавила феноменом посебних збирки или пак једним од њихових сегмената. Учесници конференције дошли су из институција различитих профила – библиотека, архива, галерија, музеја, које на различите начине третирају посебне збирке у својим фондovima, као и са универзитета где се често налазе у средишту истраживачких пројеката и студија. Позвани предавачи на конференцији били су најеминентнији стручњаци у области посебних збирки. Они су својим излагањима проблематизовали и понудили одговоре на актуелна питања управљања посебним збиркама и редифинисања самог појма и функција посебних збирки у складу са захтевима савременог времена.

Стручни програм конференције започет је управо предавањима по позиву: *Шта је „посебно“ у вези с посебним збиркама у 21. веку?* – професорке Ен Ј. Гилланд са Универзитета Калифорније у Лос Анђелесу; *Архиви и сарадња у дигиталном добу: изградња заједничког културног пејзажа* – др Влатке Лемич из Хрватског државног архива; *Сарадња и повезивање – рад са културним наслеђем из перспективе Британске библиотеке* – Кристијана Јенсена из Британске библиотеке; *Изазови будућности посебних збирки: руковање различитим типовима медија који долазе из расутих локација* – професора Хауарда Бесера са Њујоршког универзитета, и *Вишеструки живот библиотечких објеката; О међузависности културне баштине, научног истраживања и популарне презентације* – Бернарда Феца из Аустријске националне библиотеке. Програм је надаље реализован у двадесет две тематске седнице посвећене различитим типовима и могућностима посебних збирки, њиховим дефинисањем и третманом као објектом баштињења, те правној и технолошкој заштити и инспирацији за креирање нових садржаја.

Разноликост установа чији су представници учествовали у програму конференције допринела је сагледавању заједничких тема са различитих аспеката, што је аудиторијуму омогућило увид у шири контекст свега што се у стручној јавности подразумева под појмом посебне збирке. Ова разноликост истакла је и неколико термина који су се током трајања конференције, као и на самом крају издвојили као кључне речи – сарадња, повезивање, удруживање – било да је реч о дељењу искустава, заједничком решавању проблема, увек актуелној „борби“ за бољи третман и приступ савременим технологијама или о овладавању новим вештинама.

Значај ових појмова велики број учесника истакао је у својим излагањима, као и током дискусија чија је динамика на крају седница долазила као потврда актуелности и важности изложених тема и отворених питања.

Како управљање посебним збиркама и њихово коришћење представља велики изазов у данашњем времену убрзаних технолошких иновација те захтева локалне и глобалне заједнице, учесници скупа су, посебно у неформалним разговорима, истакли задовољство због могућности да се са различитих страна света и из разноликих институција окупе у Народној библиотеци Србије, поделе своје приче и чују искуства других.

Зборник радова са конференције *Посебне збирке у контексту заштите културне баштине и као подстицај културног развоја* објављује се са намером да се широј стручној јавности представи оно што је на скупу било изложено, и тиме заокружи обележавање јубилеја Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије.

